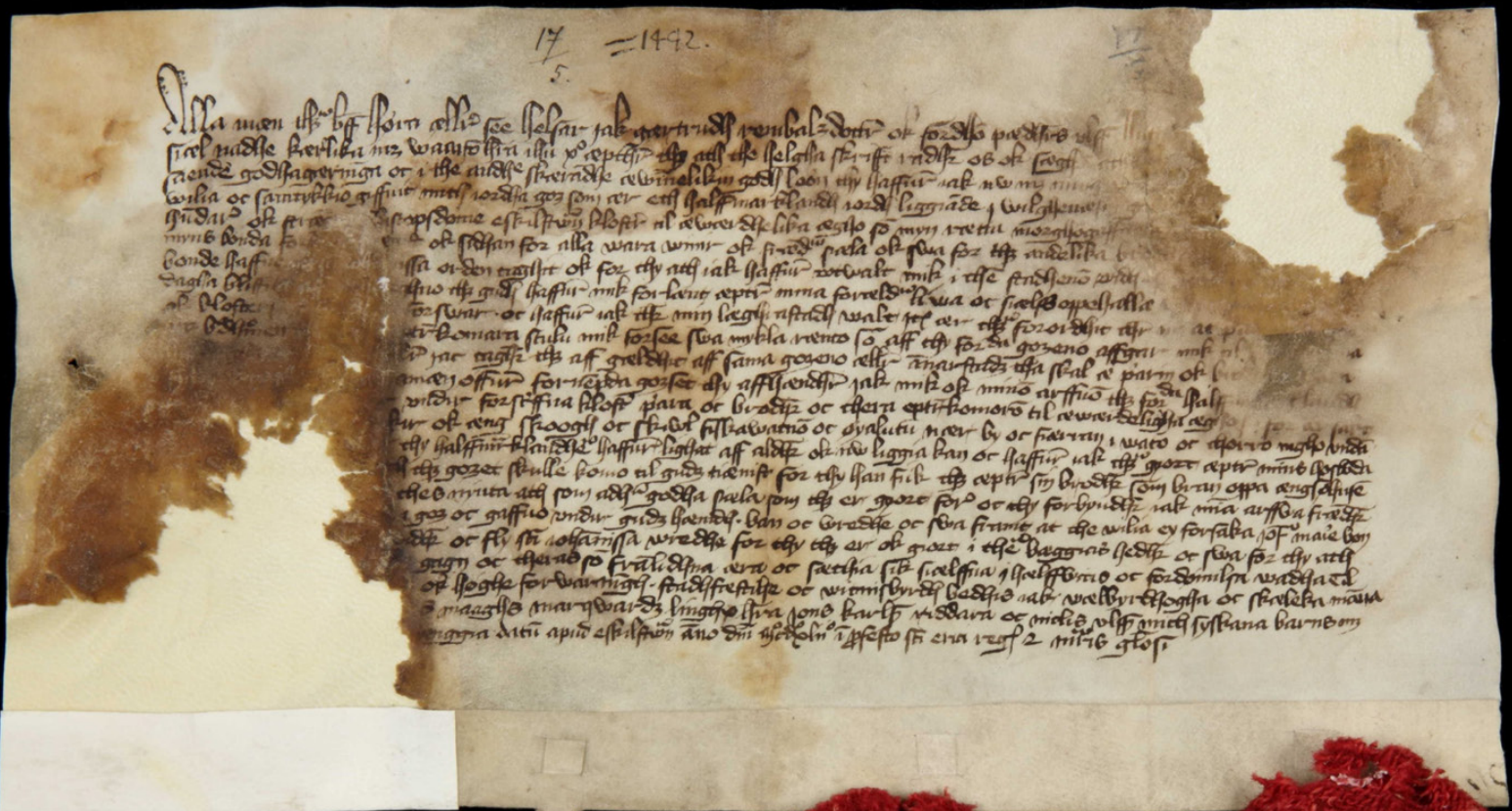




Eskilstuna kommun

ESKIILS KÄLLAN

NR 1 | 2019



ESKILS KÄLLAN

Tema Eskilstuna – en annan historia

Eskilskällan står som samlingsnamn för samarbetet mellan arkiv, bibliotek och museer i Eskilstuna.

ADRESS

Eskilskällan

Box 17

631 02 Eskilstuna

eskilstuna.se/eskilskallan

REDAKTION

Malin Andersson

Susanne Granlund

Helena Karlsson

Oskar Nilsson

ANSVARIG UTGIVARE

Åsa Egeld

COPYRIGHT

till text och bild hos
respektive upphovsman

TRYCK

September 2019,

Arkitektkopia AB

150 g Galerie silk

Typsnitt: Garamond och

Museo Sans

GRAFISK FORM

Lisa Sollenberg

LAYOUT

Eskilstuna kommun

Serviceförvaltningen

Kommunikation

ISSN NR 2000-9003

OMSLAG

Detta medeltida brev, ett så kallat diplom, berättar om Gertrud Reinholtsdotter och hennes donation av mark till Johanniterklostret i Eskilstuna 1442. Mer om Gertrud från Sövsta i Stenkvista socken finns att läsa i Sanna Nyholts artikel. Foto: okänd. Svenskt Diplomatariums huvudkartotek över medeltida brev, Riksarkivet

Arkivens dag: En annan historia

Lördag 9 november, 12.00-15.00

Föreläsningssalen, Eskilstuna stadsmuseum

Årets Arkivens dag fokuserar med utgångspunkt i den nyutgivna boken Eskilstuna – en annan historia på nya perspektiv på vår historia.

13.00 Nya kapitel i Eskilstunas historia – från idé till färdig bok.
Antikvarie Elin Eriksson berättar.

14.00 ”De blå kuverten” – Alva Myrdals genusdrama.
Professor Yvonne Hirdman berättar om den unga Alva Myrdal och om sin kamp för en breddad historiesyn där även kvinnor fick ta plats.

Innehåll

På jakt efter Eskilstunas historia	4
Notis: <i>Böckerna i Eskilskällan</i>	7
Gertrud i Stenkvista socken	8
Ymnighetshornets baksida – den adliga matsmältningen	11
Sudettyskar i Eskilstuna	14
En kropp och en själ att straffa	18
Finska i Eskilstuna – med språket som nyckel	21
Notis: <i>Spel som kultur – med fokus på barn och unga</i>	23
Våra amazoner – kvinnorna i det tidiga GUIF	24
Notis: <i>Eskilskällans Vänner – lokalhistorisk förening</i>	27

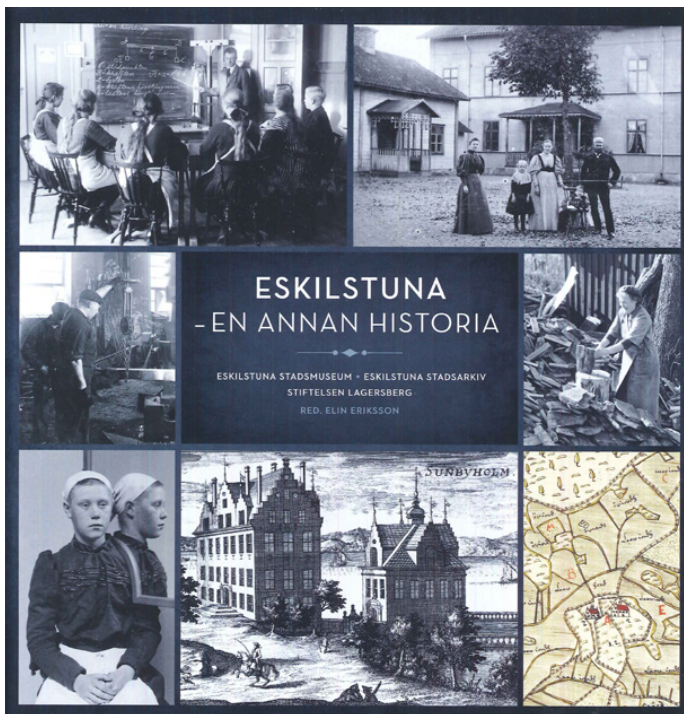
Lokalhistoria ur nya perspektiv

Utgångspunkten för det här numret av Eskilskällan är den nya boken Eskilstuna – en annan historia. Boken tillför elva nya kapitel till Eskilstunas brokiga historia. Det är en bra början till en mer inkluderande lokal historieskrivning och kan kanske locka till att se Eskilstuna ur nya synvinklar.

Artiklarna och notiserna i denna tidskrift ger ytterligare perspektiv på Eskilstunas historia. Vi får också inblickar i det rika arkivmaterial som ligger till grund för några av bokens kapitel. För att söka vidare i detta material är ni välkomna att kontakta Eskilskällan på mailadress eskilskallan@eskilstuna.se.

Under året genomförs många föreläsningar med anknytning till boken, till exempel på stadsmuseet, bibliotek, äldreboenden och på ABF. 9 november inbjuder vi till Arkivens dag på stadsmuseet. Då föreläser Yvonne Hirdman, en av pionjärerna för en modern historieskrivning som gett plats även för kvinnors historia, och bokens redaktör Elin Eriksson om sin forskning. *Mer information i faktarutan på föregående sida.*

Jag hoppas att ännu fler vill ta del av samlingarna i våra arkiv, bibliotek och museer och själva lägga ytterligare kapitel till en mångfacetterad lokalhistoria. Välkomna hit!



Boken Eskilstuna – en annan historia finns att köpa på Eskilstuna stadsmuseum. Den går också att låna på Eskilstuna stadsbibliotek.

Åsa Egeld,
chef för Eskilstuna stadsarkiv och Eskilstuna stadsmuseum

På jakt efter Eskilstunas historia

Du som läser den här artikeln är sannolikt intresserad av Eskilstunas historia. Men vad betyder det? Vad är Eskilstunas historia? Vad är du intresserad av egentligen? Det är frågor som Johan Eriksson berör i denna artikel.

Många skulle kanske svara något i stil med: ”det är väl saker som har hänt i stan.” Men vid närmare eftertanke är knappast *allt* som har hänt i Eskilstuna ”historiskt”, eller? (Alltså, det är verkligen en fantastisk stad, men det skrivs inte historia varje gång en Eskilstunabo cyklar till Slagsta eller öppnar matlådan på jobbet.)

Borrar vi lite djupare i begreppet ”Eskilstunas historia” kan vi hitta minst fyra betydelser:

1. Allt som någonsin har hänt och existerat här, stadens närmast oändliga *historiska verklighet*.

2. *Historiska källor* som utgör spår av den historiska verkligheten. Till exempel: dokument, bilder, tidningar, byggnader, föremål.

3. Böcker, avhandlingar, uppsatser, filmer, utställningar och föredrag där någon använder källorna för att tolka och återberätta historien om Eskilstuna. Vi kallar det för *historie-skrivning*.

4. Slutligen har allmänheten (åtminstone delar av den) någon slags uppfattning om vad som hör samman med stadens historia. Det kallar vi *historiemedvetande*.

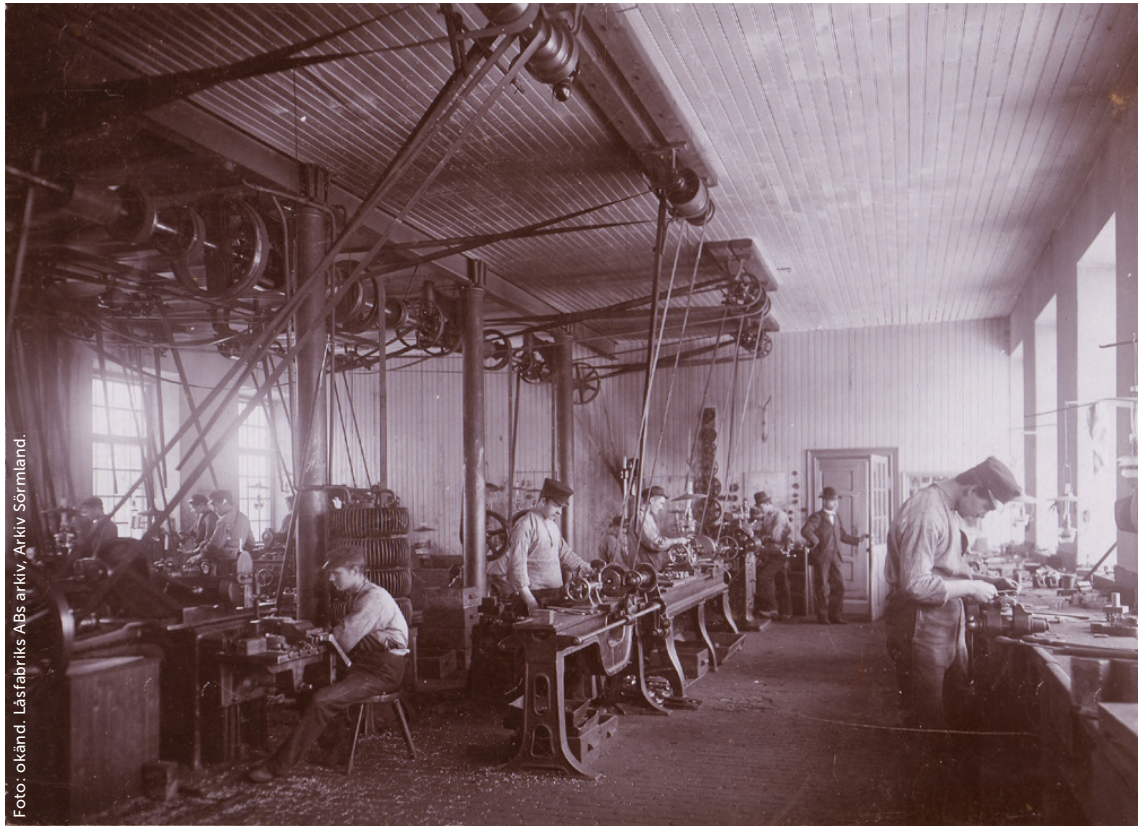


Foto: okänd. Låsfabrikens ABS arkiv, Arkiv Sörmland.

Vad tänker du på när du hör ”Eskilstunas historia”? Män i industriarbete, som här på Låsbolaget, kanske?

Det finns mycket källmaterial som rör barn och unga, trots det är förhållandevis lite skrivet om dem. Många exempel kan hämtas från de stora folk-rörelserna som organiserade såväl ung som gammal. Här syns ett exempel från frikyrkorörelsen – Elimkyrkans söndagsskola kring 1900.



Foto: okänd. Eskilstuna första baptistförsamlingens arkiv, Eskilstuna stadsarkiv.

Den historieintresserade vill förstås komma åt den historiska verkligheten, det som faktiskt har hänt. Men vi får ofta nöja oss med återberättade historier och mentala föreställningar om det förgångna.

När jag blev tillfrågad om att medverka i boken *Eskilstuna – en annan historia* fastnade jag direkt vid en besvärande fråga: vad menas egentligen med en ”annan” historia? För att kunna skriva en annan historia, behövde jag ju först veta vad som är Eskilstunas ”vanliga” historia. Det kändes inte helt självklart för mig.

Jag förstod förstås bakgrunden till bokprojektet: det handlar om att lyfta fram kvinnor, barn, fattiga, sjuka och olika minoriteter som tidigare kanske hade blivit förbisedda i historieskrivningen. Jag ville dock borra lite djupare i frågan: var det verkligen så att vissa grupper var bortglömda, underrepresenterade eller till och med medvetet åsidosatta? Hur ser den vanliga historieskrivningen ut?

För att närma mig svaren på de här frågorna dök jag först ner i Eskilskällans stora samling av litteratur om Eskilstunas historia. Eftersom jag varken kunde eller ville läsa alla böcker fick jag göra ett urval. Jag läste några böcker i sin helhet. Andra skummade jag igenom, så att jag åtminstone kunde bilda mig en uppfattning om deras huvudsakliga inriktning.

Resultatet av denna litteraturgenomgång blev ganska förväntat: böckerna om stadens historia var fram till slutet av 1900-talet skrivna av manliga författare och tydligt inriktade

på industristaden, ”järnets och smedernas Eskilstuna.” Här finns exempelvis Knut Hellbergs bokserie om ”märkesstaden” Eskilstuna, Ivar Schnells beskrivningar av den ”anrika industristaden” och Göran Silfverstolpes porträtt av det ”månghamrade” Eskilstuna.

Det fanns också tydliga inslag av ett slags PR för den kommunala organisationen i flera skrifter. Det stora trebandsverket *Eskilstunas historia* (red. Bror-Erik Ohlsson) var ett beställningsverk från kommunen, vilket kan förklara tyngdpunkten på kommunalpolitik, tjänstepersoner och kommunala inrättningar av olika slag.

Redan i början av 2000-talet syntes emellertid en tydlig omsvängning i historieskrivningen. Då kom flera böcker där barn, kvinnor och ”vanligt folk” tog mer plats. Här kan bland annat nämnas Susanna Pousette Blomés och Åsa Egelds *Stränga stormaktstiden*, Anna Götzlingers *Du usla stad som kallas fri* och *Lika fast olika: röster från Lagersberg och Råbergstorp*, som alla tillkommit genom initiativ från Eskilstuna stadsmuseum, samt ABF:s bokserie *Eskilstuna i våra hjärtan*.

Bilden av Eskilstunas historia som dominerad av ”de mäktiga männen” stämmer alltså för historieskrivningen under 1900-talet. Därefter är det andra perspektiv som lyfts fram. Somliga grupper och ämnesområden har det trots detta skrivits ytterst lite om. Det gäller exempelvis sexuella minoriteter, funktionsnedsatta, romer, barn, mentalitets- och miljöhistoriska perspektiv och vissa andra ämnen.

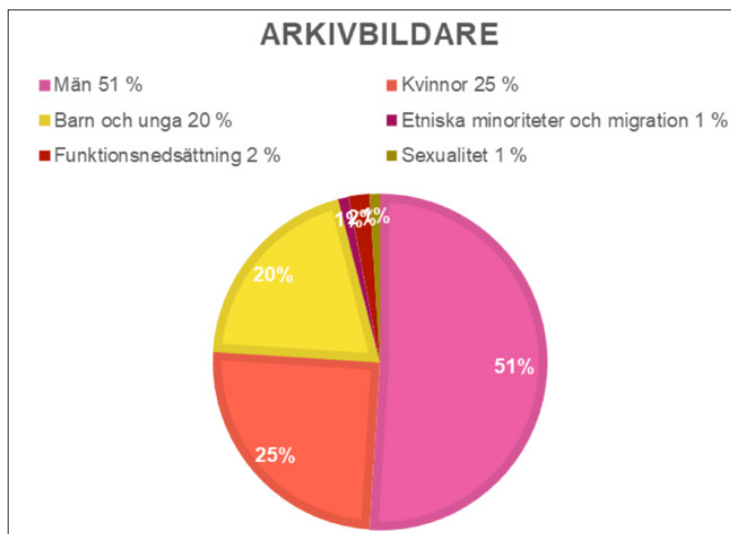


Diagram över de omkring 780 arkivbildare i Eskilskällan som kan "klassas" under kategorierna män/manligt (ca 400), kvinnor/kvinnligt (ca 200), barn- och ungdomsverksamhet (ca 155), etniska minoriteter och migration (ca 11), funktionsvariationer (ca 15) eller sexualitet (1). Här finns mycket nytt och spännande att forska om!

Utställningen *Glömda historier på Rademachersmedjorna* är ett exempel på en mer inkluderande historieskrivning. Genom ny forskning i domstolsarkiv och fotografier av Elisabeth Ohlson Wallin får vi här ta del av en brokig skara livsberättelser från 1600-talets Eskilstuna. Utställningen är producerad av Eskilstuna stadsmuseum.



Foto: H. Karlsson

I ett försök att förstå varför vissa grupper och fenomen är osynliga eller underrepresenterade i historieskrivningen analyserade jag i nästa steg det skriftliga källmaterial som finns rörande Eskilstuna hos Eskilskällan. Frågan var om det saknades källor om de underrepresenterade grupperna, eller om det helt enkelt var så att källorna var utforskade.

En sak är säker – det finns mycket arkivmaterial totalt sett! I Eskilskällans olika arkiv finns sammantaget över 5 000 arkivbildare. Genom att klassificera dessa utifrån sociala kategorier och perspektiv hittar jag 780 stycken som kan delas in i män/manligt, kvinnor/kvinnligt, barn- och ungdomsverksam, etniska minoriteter och migration, funktionsvariation och sexualitet (se diagram). Hos arkivinstitutionerna finns således åtskilligt med material rörande barn, funktionsvarierade och etniska minoriteter. Min slutsats blev därför att dessa grupper är underrepresenterade i historieskrivningen om Eskilstuna – åtminstone i förhållande till de källor som är tillgängliga.

Så vad ledde all den här statistiken och sifferexercisen till? För mig blev åtminstone några saker tydliga:

1. Den historia vi känner bygger på utvalda spegelskärvor och fragment ur det förgångna. Det är en mycket lång och krokig väg från den historiska verklighetens djup till ditt och mitt historiemedvetande. Längs med vägen har nästan allt försvunnit, och det lilla som når fram har tolkats och omtolkats av olika intressegrupper.

2. Historieskrivning och historiemedvetande handlar mycket om makt, kommunikation och upprepning. Det har under 2000-talet forskats och skrivits en hel del om kvinno- och socialhistoria, men dessa berättelser tycks inte riktigt ha nått ut till allmänheten – inte än i alla fall. För att de perspektiven ska "slå igenom" behöver de marknadsföras och göras bekanta för människor.
3. Det råder ett underskott på enskilt arkivmaterial av mer privat karaktär. Frågor som rör exempelvis sexualitet, normer och könsroller är svåra att förstå enbart med stöd av handlingar från kommunala myndigheter, föreningar och företag.
4. Slutligen: Det finns så oerhört mycket mer att berätta om Eskilstuna! Det gäller inte bara "politiskt korrekta" grupper, om uttrycket tillåts. Vi behöver veta mer även om kommunalpampar, direktörer och adelsmän. Vi borde pussla ihop historierna rörande maktlösa och makthavare, män och kvinnor, barn och vuxna, normala och onormala, minoriteter och majoriteter.

Förhoppningsvis kan boken *Eskilstuna – en annan historia* vara första steget mot en ny historieskrivning, där den "gamla vanliga" Eskilstunahistorien får smälta samman med nya perspektiv och tidigare förbisedda berättelser. Det vi idag kallar en "annan" eller "annorlunda" historieskrivning är ju i själva verket Eskilstunas historia – kort och gott.

Böckerna i Eskilskällan

Som Johan Eriksson tar upp i sin artikel har det skrivits en hel del om Eskilstuna och dess historia, och mycket finns till utlån på Eskilstuna stadsbibliotek.

I Eskilskällan finns ungefär 7500 olika titlar som rör Sörmland i allmänhet och Eskilstuna i synnerhet. Det mesta finns i bibliotekets magasin, men ungefär 2000 böcker och tidskrifter finns i hyllorna i rummet Eskilskällan.

I den del som behandlar Sörmland i allmänhet finns till exempel guideböcker över Sörmlandsleden, samlingar med sörmländska folksagor och böcker om kända personer som levtt och verkat i Sörmland.

Böckerna som handlar om det som i dag är Eskilstuna kommun är de som tar mest plats på hyllorna i Eskilskällan. För att göra det lättare att hitta allt material som finns om en särskild plats är böckerna uppdelade efter socknar. Socknar var en gång administrativa enheter, men används inte längre på det sättet. Här finns även material från hembygdsföreningarna. På de olika hyllorna samlas till exempel årsskrifter, böcker och annat som föreningarna skriver och ger ut.

Det är inte bara om du är intresserad av lokalhistoria som du är hjälpt av att känna till den gamla sockenindelningen. Det gäller även om du vill släktforska. Svenska kyrkans församlingsgränser var länge desamma som sockengränserna och därför är mycket av släktforskningsmaterialet också indelat efter socknar. Det är till Eskilskällan du går om du vill söka dina rötter, för det är här som stadsbibliotekets släktforskningsdatabaser finns.

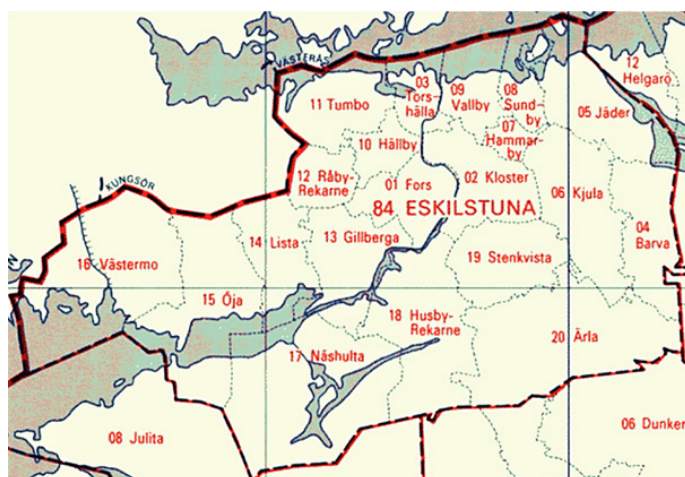
Vilka är då socknarna i Eskilstuna kommun? Förutom Fors och Kloster som i Eskilskällan står tillsammans under Eskilstuna stad är de: Barva, Gillberga, Hammarby, Husby-Rekarne, Jäder, Kjula, Lista, Näshulta, Råby-Rekarne, Stenkvista, Sundby, Torshälla, Tumbo, Vallby, Västermo, Ärla och Öja.



Foto: Malin Andersson

En stor del av böckerna om Eskilstuna med dess socknar förvaras i Eskilstuna stadsbiblioteks källarmagasin. Bibliotekspersonalen hjälper till att ta fram material därifrån när någon vill låna.

Sockenindelningen är baserad på församlingarna (kyrksockenarna). Här syns ett utdrag från församlingskartan ur Atlas över rikets indelningar från Statistiska centralbyrån 1992. Den ger en bra överblick över sockenindelningen. Sedan kartans tillkomst har justeringar gjorts av församlingsindelningen medan socknarnas gränser sedan länge är "frysta".



Det ges löpande ut böcker som berör Eskilstunas och de olika socknarnas historia. Det mesta av det som ges ut finns att låna på Eskilstuna stadsbibliotek. Här syns ett exempel från Tumbo.



Gertrud i Stenkvista socken

En bricka i männens politiska spel eller en självständig maktfaktor i upprorens tid?

Dokumentet på tidskriftens framsida är daterat 1442. Denna typ av medeltida dokument kallas för diplom och behandlar ofta donationer. Genom sin forskning i diplom som detta, kan Sanna Nyholt här berätta om den medeltida Gertrud på Sövsta i Stenkvista socken, som under sin levnad befann sig mitt i storpolitikens centrum med förbindelser till såväl Esbjörn Blåpanna som till Johanniterklostret.

En vanlig uppfattning om kvinnors roll under medeltiden är att de utgjorde ”brickor i männens politiska spel” och saknade reell makt. Det är antagligen en av anledningarna till att tidigare lokalhistorisk forskning inte har berättat närmare om de kvinnor som levde i nuvarande Eskilstuna under medeltiden. På senare år har historieforskningen visat att vi kan få ökad förståelse för det medeltida samhällets uppbyggnad och förändring genom att studera maktförhållanden på nya sätt.

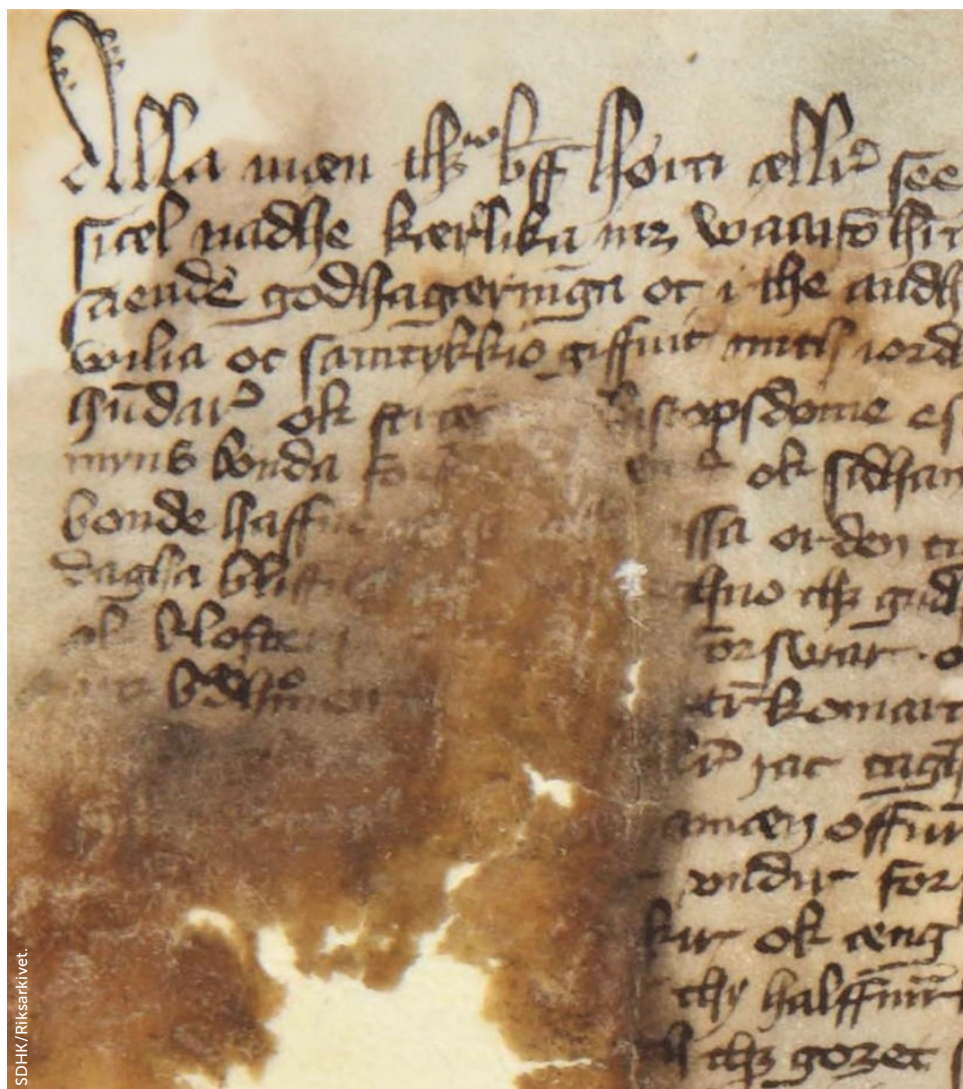
En sådan kvinna är Gertrud Reinholdsdotter (Rembalsdotter). Hon föddes i slutet av 1300-talet och levde sitt liv i

nuvarande Eskilstuna till mitten av 1400-talet. Gertrud blev minst sextio år gammal och levde länge för sin tid. I källmaterialet återfinns även hennes far Reinhold Petersson som var häradshövding i Åkers härad och hennes bror Peter. Vi ser också att hon hade en brorsdotter vid namn Bengta, vars make senare kom att ta över Reinholds roll som häradshövding i Åkers härad. En annan av Gertruds släktingar som återfinns i de medeltida breven är hennes moster Kristina, även hon en framstående kvinna under sin tid. Hon var gift med en av Stockholms främsta storköpmän Peter Finvidsson Ålänning.



Den här teckningen med titeln ”Om kvinnors krigiska övningar” ur Olaus Magnus Historia om de nordiska folken från 1555 tyder på att medeltida kvinnor även deltog aktivt i strid under upproren.

Det är inte alltid enkelt att vara historiker! Förutom en förmåga att kunna läsa och tyda skriften på framsidans diplom, krävs viss inlevelseförmåga för att fylla i tomrummen. I Riksarkivets webbdatabas Svenskt Diplomatariums huvudkartotek över medeltida brev (SDHK) finns möjlighet att studera sådana här medeltidsdiplom på egen hand. Där finns bland annat flera dokument med koppling till Eskilstuna.



I juli 1398 ingick Gertrud äktenskap med väpnaren Peter Ulfsson från Sövstaätten i Stenkvista. I morgongåva fick hon jord och minst en gård i Åkers härad av sin make. Den stora gåvan var ett tecken på de båda familjernas välstånd. I lägre samhällsklasser kunde gåvan bestå av mindre lösöre. Efter äktenskapet bosatte sig makarna på Sövsta gård i Stenkvista socken precis som makens familj tidigare gjort.

Gertrud levde i en tid av sociala och ekonomiska uppror. Hon levde även i en tid då alla kvinnor förutom änkor var omyndiga. Kvinnor hade trots det rätt att ära och äga gårdar, hus och mark. Gertrud var därav en förmögen mark- och gårdsägare och tillhörde lågadeln. Marken och gårdarna som makarna ägde tog hon hand om på egen hand då hennes make gick ut i strid för kungen vid uppror och andra oroligheter. Hon fick då ta hela ansvaret för gård och hem.

Efterhand kom missnöje att gro inom den svenska adeln. Kretsen kring Gertrud och maken Peter tröttnade säkerligen på sitt minskade inflytande, de höga skatterna, varubristen och de utländska fogdarnas påstådda övergrepp mot befolkningen.

Iliskan riktade de mot den sittande konungen Erik av Pommern.

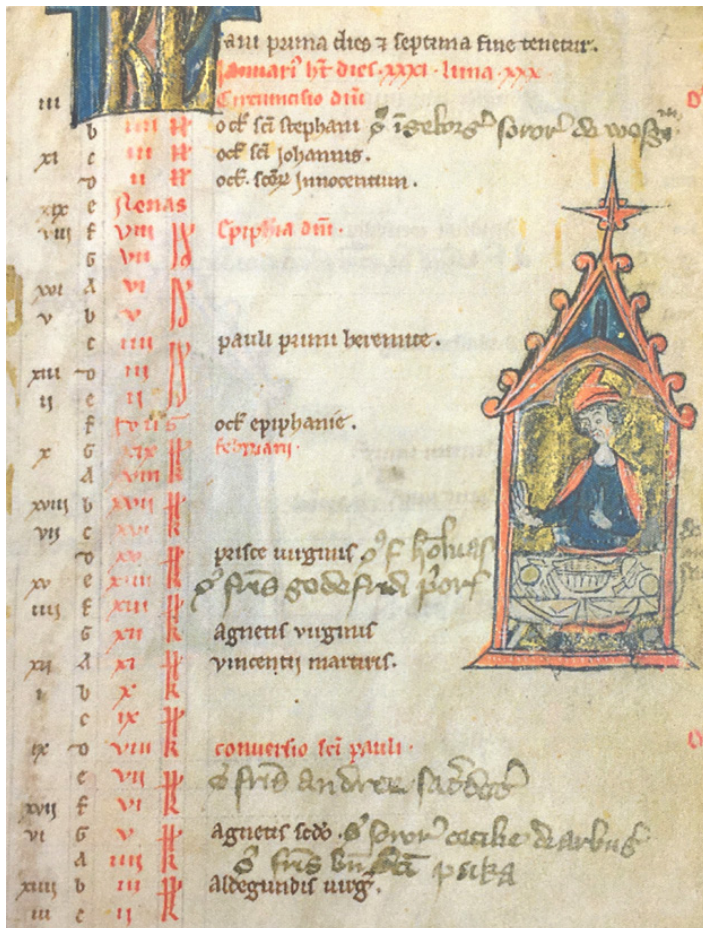
Gertrud, Peter och de övriga i kretsen av lågadliga i Rekarnebygden ställde sig bakom upprorsledaren Engelbrekt Engelbrektsson. En upprorsman var Esbjörn Blåpanna, en av de mest uppmärksammade männen i samband med upproren. Gertrud och Peter tycks ha haft en nära relation till Esbjörn. Han lånade bland annat 40 mark penningar av makarna mot en jordlott i Ärla.

”De fattiga bönderna i Rekarne bo,

Deras fogde gjorde dem så mycket oro.

Så svåra låter han dem skatta oxe, ko och vad de ägde.”

Så löd en av verserna i Engelbrektskrönikan som Johan Fredebern ska ha skrivit under ungefär samma tid som Engelbrektsupproret utspelade sig. I krönikan samlades berättelser kring upproret och verserna var ett sätt att mobilisera bönderna i området. Johan Fredebern, som kallades för ”rikets skrivare”, var släkt med Gertrud och ingick i makarnas krets av adliga och inflytelserika människor.



Gertrud och hennes make hade en nära förbindelse med Johanniterklostret i Eskilstuna. Från klostret finns ett bevarat kalendarium, ett så kallat nekrologium, med uppgifter om dödsdagar för prominenta personer, välgörare och medlemmar som klostret skulle hedra genom förbön under året. Detta nekrologium är från tidigt 1400-tal, alltså strax före makarnas tid. Originalen finns i Riksarkivets Skoklostersamling. Den faksimilutgåva som getts ut finns att ta del av på Eskilstuna stadsbibliotek.



En av få medeltida byggnader som finns kvar i dagens Eskilstuna är Fors kyrka. Den uppfördes på 1000-talet och disponerades senare av Johanniterna. Kanske kan Gertrud och hennes make ha besökt kyrkan under sin livstid. Här syns Fors kyrka på en bild från 1866, tagen från Schotteska gården på Köpmangatan.

I berättelserna om upproret ser vi att upprorsmännen bland annat brände borgar och hotade med att dra ut fogdarna i håret. Upproret blev till slut framgångsrikt trots att Engelbrekt mördades efter att han blivit utsedd till rikshövitsman vid mötet i Arboga 1435. Mordet på Engelbrekt satte istället fart på nya bondeuppror och slutligen avsattes kung Erik av Pommern från den svenska tronen.

Den 6 december 1435, drygt ett år efter upprorets början, låg Gertruds make Peter på dödsbädden. Ett av hans sista önskemål var att donera två öresland jord med tillhörande gård till klostret i Eskilstuna för sin själs skull. Kyrkoherdarna Henrik i Husby-Rekarne och Ulf i Stenkvista bevitnade beslutet. Peters död 1435 innebar att han avled under tiden för upproret och aldrig fick uppleva vare sig mordet på Engelbrekt eller avsättandet av kung Erik.

Hur involverad Gertrud fortsatte att vara i upproret efter sin makes död, hur länge hon förblev änka eller om hon valde att förflytta sig från Stenkvista socken vet vi inte. Det troliga är att hon på något vis fortsatte att visa sitt stöd för upproret även om hon själv inte tog till vapen.

Gertrud och Peter hade en nära förbindelse med klostret i Eskilstuna och dess johanniterbröder. Maken Peter blev upptagen i klostrets broderskap genom de donationer han gjorde

under sin levnad. Även Gertrud upptogs i klostrets gemenskap och fortsatte att stödja klostret på egen hand under sin änketid. Den 17 maj 1442 skänkte hon exempelvis jord till klostret. Det är den donationen som diplomaten på tidskriftens framsida berättar om.

Gertrud var en kvinna som hade ett stort inflytande i kraft av den samhällsklass och familj hon tillhörde. Andra aspekter som spelade in var det goda och nära förhållandet till klostret i Eskilstuna liksom hennes umgängeskrets som bestod av några av de mest inflytelserika adelsfamiljerna.

Om Gertruds makt studeras ur olika perspektiv ser vi att hon påverkade samhället på flera sätt. Bland annat är det tydligt att hon hade inflytande genom sina donationer till klostret och genom sitt stöd till Esbjörn Blåpanna. Vid närmare studier går det kanske att se på andra delar där hon också har kunnat påverka direkt eller indirekt.

Kretsen kring Gertrud och Peter bidrog i hög grad till Engelbrektsupprorets framgångar och möjligtvis var de till och med en förutsättning för att resningen fick den genomslagskraft som den fick i närområdet. Kanske var också Gertrud och andra kvinnor en större del av upproret och det politiska spelet än vad vi idag känner till?

Ymnighetshornets baksida – den adliga matsmältningen

En apoteksbok berättar

En oansenlig bok med rosamarmorerad pärm och bleknad handskrift blir i den här artikeln till ett titthål till en svunnen tid. Vad kan då en tunn liten apoteksbok berätta för oss idag om dåtidens aristokratiska livsstil?

Det är den fråga som Daniel Bodén tar sig an här.

På 1700-talet var läkarvetenskapen inte vad den är idag. Läkare som yrkesgrupp var knappt något att tala om vid denna tid, även om det sedan länge funnits personer som på olika sätt tagit sig an den mänskliga kroppen och dess hälsotillstånd. Vid sidan om allsköns kloka gubbar och gummor, helare och kvacksalvare, fanns också grupper som med tiden kom att betraktas som seriösare än andra. Medan barberare, fält-skärer och kirurger fokuserade på direkta fysiska ingrepp i kroppen, inriktade sig exempelvis apotekare på att påverka kroppens och sinnets välmående genom läkemedel och olika medicinalväxter.

En sådan apotekare var den finlandsfödde Gabriel Ekenberg, som efter avlagd farmacie studiosi-examen och några verksamma år i Finland och Stockholm köpte apoteket Kronan i Eskilstuna där han verkade mellan åren 1790 och 1806. Under apoteksåren i Eskilstuna hann många kunder passera genom apotekets dörrar. En återkommande kund var den före detta diplomaten friherren Ulric Celsing (1731-1805). Under

1790-talet hade han återvänt till Sverige från sina utlandsuppdrag för att ägna sig åt det egna godset Biby och familjens nyinköpta styckebruk i Hälleforsnäs.

Godset låg en timmes ridväg sydväst om Eskilstuna. Det var således inte utan besvär som någon åkte in till staden för att inhandla läkemedel. I Celsings apoteksbok kan vi läsa att det under 1795 trots detta gjordes hela 15 besök hos apotekaren.



Biby gårds arkiv, Arkiv Sörmland.

I den lilla apoteksboken från 1795 är sidorna fyllda med inköpta medikamenter. På det här uppslaget finner vi bland annat laxerdryck, kräkpulver och lavemangspis.

Under året inhandlades där en anseelig mängd läkemedel. Sammanlagt uppgick kostnaderna för apoteksinköpen till 6.15 Riksdaler Banco – i dagens penningvärde omkring 2000 kronor. Sannolikt var det inte Celsing själv som gjorde inköpen. Antagligen förlitade han sig på kusken att hämta läkemedlen till sig.

I apoteksboken kan vi läsa att Celsings sändebud i mars inhandlade tolv doser kräkpulver, 14 doser rabarberpulver, 14 doser engelskt salt, två doser kylande pulver och en flaska med ”Prinsens droppar”. I juni hämtade kuriren hem fem doser rabarberpulver, fem doser englandssalt, prinsens droppar, kylande pulver, en lavemengspip, spydroppar, laxerdryck, febermixtur, spansk fluga, ”basileu salva” och en flaska febersaft. Andra läkemedel och produkter som inhandlades under året var till exempel dyvelsträck, långkummin och salvia liksom Goulards vatten, Hjärnes testamente och rosenvatten.

Apoteksboken reser svårbesvarade frågor. Använde Celsing läkemedlen själv? Vad var det för åkommor som han i så fall drogs med? Säger boken något om Celsings levnadsvanor? Vad kan vi lära oss av apoteksboken?

Då det var långt till apoteket och fanns få läkare att konsultera var det bra att ha vissa medikament hemma. Många av namnen på läkemedlen talar för sig själva – kräkpulver, laxerdryck, febermixtur, kylande droppar och spydroppar till exempel. Andra kräver förkunskaper eller efterforskningar.

Medan rabarberpulver gjort på torkad rabarberrot och englandssalt, eller epsomsalt som det också kallades, antas ha

haft laxerande verkan gavs prinsens droppar som lugnande medel vid hastigt påkommande illamående och kramper. Dyvelsträck ska bland annat ha använts för att minska gasbildning. Goulards vatten hade en kylande och lugnande verkan. Ett grötomslag bestående av en brödmjölk kokad i Goulardvatten ansågs även mycket användbart att lägga på slemhinnor och irriterade magsår. Spansk fluga ska ha getts utvärtes och beretts med pulver av en särskild skalbagge och lär bland annat ha använts vid hosta, fluss, förkylning, värk vid feber och gikt. Hjärnes testamente var ett beskt elixir som ansågs vara allmänt livgivande. Rosenvatten användes vanligen som parfym.

Läkemedlen hade breda tillämpningsområden. De passade in på symptom hos såväl kolera som stress, överätning, dålig kost och hög alkoholkonsumtion. Vi kan emellertid konstatera att de flesta av läkemedlen var koncentrerade till magregionen. Vilka åkommor som Celsing de facto drogs med kan vi därför med utgångspunkt i apoteksboken endast spekulera i. Än mindre kan vi fastslå uppkomsten till dem.

Det finns ändå vissa omständigheter som kan göra Celsings krämpor mer begripliga. Idag är det till exempel få som motsätter sig sambandet mellan livsstil och hälsa. Kanske kan apoteksboken illustrera just denna insikt. Det har i många sammanhang pekats på aristokratins påkostade utsvävningar. Historikern Peter Englund har bland annat skrivit om hur iögonfallande kläder, kostsamma byggnationer av herrgårdar, slott och ett storslaget umgänge utgjort viktiga hörnpelare i aristokratiska kretsar. Sociologer har även pekat på hur en



Rådhusstorget på 1860-talet med rådhuset rakt fram och till höger Tingsgården. I hörnet Rådhusstorget-Köpmangatan låg Apoteket Kronan – troligtvis i det stora huset till vänster om rådhuset. Här buserade den enligt ryktet något slarvige apotekare Ekenberg.

Numera tillverkas mediciner på industriell väg. Tidigare gjordes allt för hand. Till sin hjälp hade apotekarna sådana här pillerbräden. Brädet på bilden har faktiskt varit i bruk just på Apoteket Kronan.

Foto: Eskilstuna stadsmuseum.



Celsingska familjearkivet, Arkiv Sörmland.



Jakob Adelborgs teckningar från Hälleforsnäs visar en tillvaro där friherre Celsings efterlevande varken saknade sällskapsliv eller god tillgång på mat och dryck. De dyrbara kläderna och det påkostade umgänget tillsammans med de dignande borden var tydliga markörer för familjens sociala status.

nödvändig del i tillvaron som aristokrat bestod i att genom konsumtion och livsstil visa upp och upprätthålla sin samhällsstatus för omgivningen.

En central del i denna uppvisning var de exklusiva festligheter, generösa bjudningar och gästbud som den svenska adeln var känd för, där överdådet kunde visas upp och den sociala ställningen befastas. För detta ändamål lär den påkostade ottomanska salongen i Bibys huvudbyggnad sannolikt ha varit perfekt lämpad med sina dyrbara klenoder importerade från Konstantinopel. Vid sådana bjudningar gällde det att varken snåla på det ena eller andra, varför festerna tenderade att bli till riktiga orgier i mat och dryck. Drickandet var dock inte begränsat till festligheterna. Historikern Hanna Enefalk har visat hur intaget av alkoholhaltiga drycker kunde förekomma under dygnets alla tidpunkter och såväl i vardagen som vid fest. Andra har skrivit om hur måltidernas omfattning många gånger kunde få rent uppseendeväckande proportioner.

Teckningar från det Celsing-ägda styckebruket i Hälleforsnäs trettio år senare, ger en antydning om hur tillvaron präglades

av både sus och dus. På bilderna ritade av Jakob Adelborg (1816-1856), som var gäst hos Celsings vid denna tid, kan vi se ett rikt sällskapsliv med god tillgång till "livets goda". På de dukade borden radar flaskorna och kärlen upp sig och runt om dem sitter herrskapen.

Kanske kan vi anta att Celsings apoteksbok bär vittnesmål om hur den aristokratiska livsstilen, med dess excesser och lyxkonsumtion också skapade vissa aristokratiska hälsoproblem? Boken blir då ett nyckelhål genom vilket vi kan få syn på problematiska aspekter runt livet hos den svenska högadeln som annars tenderar att vara försvinnande få. Studier om "supandet" och den dåliga mathållningen bland bönder, arbetare och samhällets lägre skikt är vi tämligen vana vid. Historien skrivs som bekant ofta uppifrån. Apoteksboken blir därför ett välkommet titthål in genom det adliga ymnighetshornets¹ baksida – svaga nerver, kraftlöshet och ansträngda matsmältningsorgan.

¹ Ymnighetshornet har en mytologisk betydelse och är sedan gammalt en symbol för överflöd.

AV GUNILLA ZIMMERMANN
OCH ANN-CHARLOTTE TRÜBENBACH REHN

Sudettyskar i Eskilstuna

I Eskilstuna bor sedan slutet av 1930-talet en sudettysk minoritet. Idag är det förmodligen inte många som känner till deras dramatiska historia eller bakgrunden till varför de kom hit. Genom en studiecirkel dokumenteras nu deras berättelser för eftervärlden. Gunilla Zimmermann och Ann-Charlotte Trübenbach Rehn låter oss här ta del av denna dokumentation.



Foto: okänd. Bundesarchiv (Wikimedia Commons).

Tyskarnas intåg i Aussig den 9 oktober 1938. Stora delar av den tysktalande befolkningen jublade men för många sudettyska socialdemokrater och antinazister följde ett liv på flykt.



Paula, Roland och Gustav Trübenbach, fotograferade i Aussig 1930.

En tysktalande befolkning har funnits i Böhmen-Mähren i dagens Tjeckien sedan 800-talet. Området fick under 1800-talet benämningen Sudetenland efter den närliggande bergskedjan Sudeterna. Efter första världskriget upplöstes dubbelmonarkin Österrike-Ungern, som Böhmen och Mähren var en del av. Sudetområdet kom då att ingå i det nybildade Tjeckoslovakien. De drygt tre miljoner tyskar som bodde i Sudetenland blev därmed tjeckiska medborgare.

I grannlandet Tyskland kom Adolf Hitler till makten 1933. Det inledde upptrappningen mot ett nytt världskrig. Den 12 mars 1938 marscherade tyska trupper in i Österrike, som blev en del av det tyska riket. Rädslan var stor att Tjeckoslovakien skulle gå samma öde till mötes. Vid förhandlingar i München den 29-30 september slöt därför Storbritannien, Frankrike och Italien en överenskommelse med Hitler om att Tyskland skulle få det tysktalande Sudetenland av Tjeckoslovakien mot att de skulle avstå vidare territoriella krav. Den brittiske premiärministern Chamberlain framhöll vid hemkomsten till London att han genom avtalet bidragit till att skapa "fred i vår tid".

I Sudetenland hade nationalsocialismen ett starkt fäste – dock inte bland alla. DSAP, det tyska socialdemokratiska partiet i Tjeckoslovakien, var uttalat antifascistiskt och motståndare till nazisterna. Det gjorde dem till måltavla när de tyska trupperna som en följd av München-överenskommelsen tågade in och tog över Sudetenland i oktober 1938. De sudettyska

socialdemokraterna förföljdes och många hamnade i fängelse eller i koncentrationsläger.

I Sverige fattade då det socialdemokratiska ungdomsförbundet SSU:s ordförande Torsten Nilsson och sekreteraren i Arbetarrörelsens flyktinghjälp Axel Granat beslut om att försöka hjälpa de sudettyska socialdemokraterna. Totalt 342 socialdemokrater räddades från Tjeckoslovakien till Sverige. Till Eskilstuna kom sammanlagt 100 sudettyskar åren 1938-1939.

En andra våg av sudettyska antinazister kom till Sverige efter den tyska kapitulationen i maj 1945. Då var hatet mot tyskarna stort. I Tjeckoslovakien fördrevs 2,3 miljoner sudettyskar och deras egendom beslagtogs. En hjälpaktion anordnades av sudettyskar i Sverige för att rädda sudettyska nazimotståndare därifrån. Några av dem kom till Eskilstuna.

Den tredje och sista gruppen sudettyskar kom till Eskilstuna senare under 1940-talet, då som arbetskraftsinvandrare. I oktober 1947 öppnade arbetsförmedlingar i Wien och Linz för att värva arbetare till svensk industri. Sju företag från Eskilstuna hörde till dem som "beställde" sudettysk arbetskraft därifrån. Hit kom ett knappt hundratal sudettyska arbetare, efter 1949 fler när möjligheterna att komma till Sverige från Västtyskland ökade.

En stor del av de första sudettyska invandrarna blev Eskilstuna trogna och här i staden finns många av deras ättlingar kvar. Några av dem träffas nu i en studiecirkel inom ABF för att dokumentera sin släkthistoria.

Ett namn som ofta dyker upp i dokumenten om sudettyskar i Eskilstuna är Trübenbach. Tre av studiecirkeldeltagarna bär detta namn: Ulla samt hennes kusin Rolands barn Ann-Charlotte och Tommy. De tillhör en stor släkt med god sammanhållning och med friluftsliv och idrott som gemensamma intressen. Slakten kom från orten Aussig (idag Usti nad Labem) vid floden Elbe i norra Tjeckoslovakien på gränsen mot Tyskland.

När tyska trupper marscherade in i Tjeckoslovakien den 1 oktober 1938 var det inte längre möjligt för familjen Trübenbach att bo kvar i Aussig. Rolands far Gustav, som var aktiv socialdemokrat, varnades och flydde med det sista tåget till Prag tillsammans med sin hustru Paula och sonen Roland. Så här berättar Roland Trübenbachs dotter Ann-Charlotte om familjens flykt:

Farfar kräktes ut genom tågfönstret hela resan till Prag. Vad han kände och tänkte kan vi bara spekulera i. Men det är inte svårt

att sätta sig in i. Han anade säkert att denna resa skulle komma att splittra släkt och vänner för alltid.

Familjen kom aldrig med de första flyktingarna till Sverige då de saknade pass. Pappa har sagt till oss flera gånger under sitt liv, ni måste ha giltiga pass. En av farfars bröder, Oscar Trübenbach med fru Olga och dotter Ingeborg, kom med som de första flyktingarna till Slätviken utanför Eskilstuna. Flyktingförläggningen i Slätviken var första anhalten i Eskilstuna och en central plats för många sudettyskar. Familjen reste med båt från Polen. Tante Olga fick surras fast vid relingen under båtresan till Sverige, då hon blev svårt sjösjuk.

När tyskarna gick in i Prag fortsatte flykten för Gustav, Paula och Roland Trübenbach. Den här gången kunde de inte vara kvar i landet. Tillsammans med ett sextiotal andra sudettyska flyktingar kom de med Svenska Amerikalinjens båt Marieholm från Gdynia i Polen till Kalmar i Sverige. Från Kalmar reste



Foto: Gustav Trübenbach, i privat ägo.

Oskar och Olga Trübenbach vid Slätviksbadet. De byggde en sommarstuga vid Kolsta Hatt. Här syns de tillsammans med bland andra Gustav och Paula Trübenbach.



Passet var en livsviktig handling under flykten till Sverige. Här ser vi ett pass utfärdat den 26 oktober 1938 för Karl Goblirsch. I passet finns också visum för inresa till Sverige utfärdat den 11 november 1938 av Kungliga Svenska beskickningen i Prag.



De sudettyskar som kom till Eskilstuna bildade snart en förening för sudettyska socialdemokrater. Här inbjuder de till firande av första maj 1960.

Treuergemeinschaft Sudetendeutscher Sozialdemokraten der Eskilstunagrupper arkiv, Eskilstuna stadsarkiv.

flyktingarna sedan vidare med tåg via Alvesta till Norge och Danmark. Ann-Charlotte fortsätter berättelsen om pappans flykt:

På det sättet kom pappa med familj till Danmark. Farfar Gustav och farmor Paula bodde där mellan 1939 och 1941, då de fick asyl och kunde färdas vidare till Eskilstuna. Där bodde redan en av farfars bröder med familj. Pappa fick inte asyl vid samma tillfälle utan kom till Sverige först senare under hösten.

Pappa tog färjan till Malmö och därifrån tåget till Eskilstuna. På tåget råkade han på en fabrikör från Eskilstuna som han började prata med. Innan resan till Eskilstuna var över hade pappa blivit erbjuden ett jobb av fabrikören.

Vår pappa var en aktiv fotbollsspelare under många år i Östermalms IS. Han blev senare lagledare och ordförande i klubben. Min bror minns när farfar Gustav var med som åskådare, hur han tjoade och skrek högst vid sidan av planen. Farfar spelade fotboll i Lerschenfeldt oldboys innan de flydde.

Roland var en utpräglad föreningsmänniska. Enligt Rudolf Tempsch (författare till *Invandrare i folkhemmet: sudettyskar i Eskilstuna 1938-1988*) var han den mest välkände facklige profilen bland sudettyskarna i Eskilstuna. Tempsch menar dock att

få eskilstunabor känner till hans bakgrund, eftersom han bott så länge i staden, något som generellt gäller för hela gruppen sudettyskar. Roland var också ordförande i en bostadsrättsförening och i Assas pensionärsklubb. År 1990 tilldelades han en guldmedalj av Eskilstuna kommun, "För gagnarik gärning". Han var mycket stolt över den.

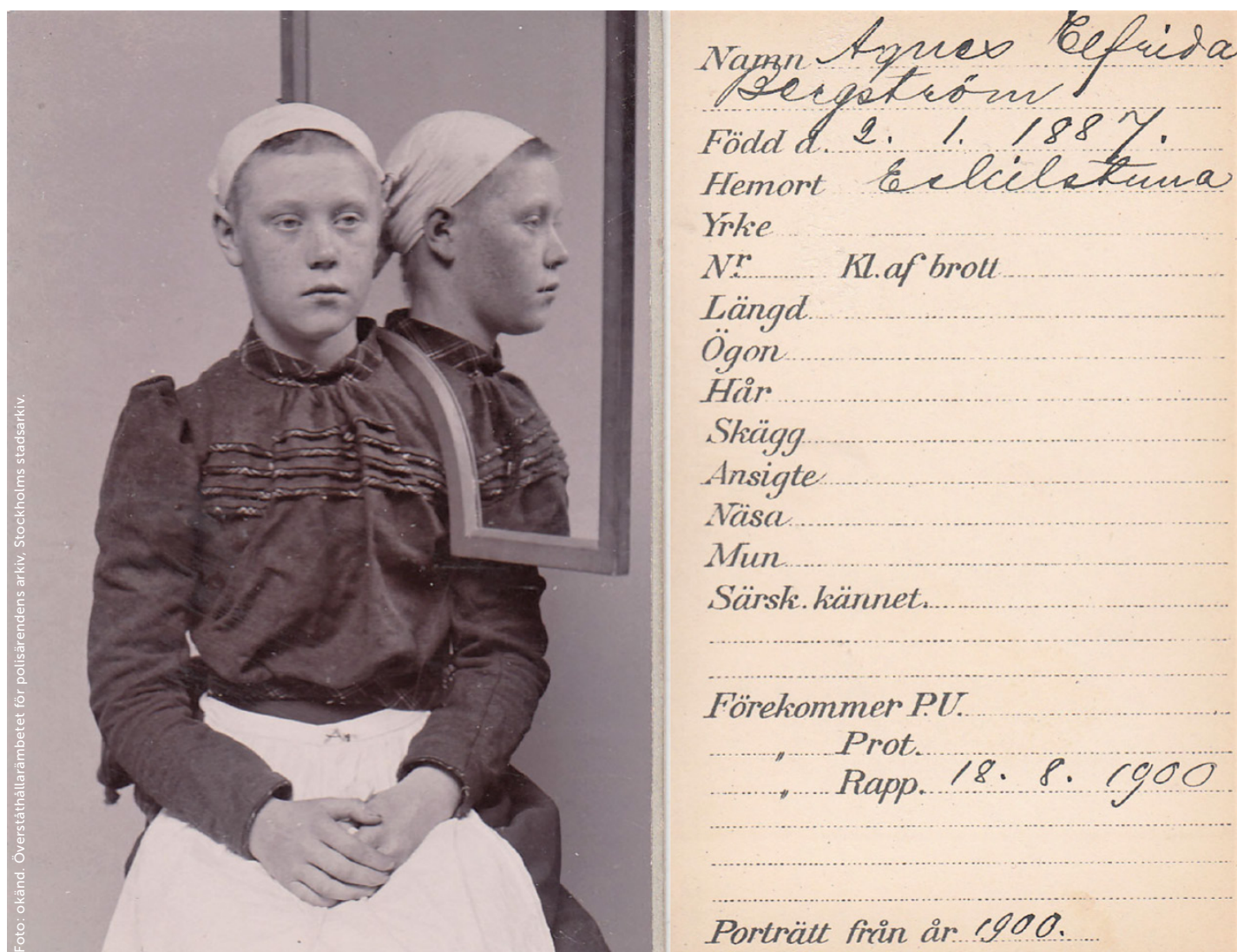
År 1997 reste Roland tillbaka till Aussig tillsammans med Ann-Charlotte och hennes familj. Som barn hade hon ofta undrat varför hennes far alltid sa "hemma" om Aussig, men när hon såg floden, bergen och siluetten av staden, kände hon sig också hemma. Ann-Charlotte avslutar:

Under den här resan berättade pappa inget om allt det svåra och tunga som de hade varit med om. Han koncentrerade sig på de ljusa minnena från sin uppväxt. Men jag kunde känna hans sorg och vemod mellan raderna. När vi satt på planet hem, kände jag en sådan enorm ömhet för pappa. Jag hade inte kunnat tänka mig i min vildaste fantasi, vad de hade varit med om. Jag såg honom med nya ögon och för min egen del hade jag hittat en del av mig själv. Det som var väldigt sorgligt och så påtagligt, var att alla sudettyskar var utrensade. Det fanns inga släktingar, vänner eller andra bekanta kvar i Aussig.

En kropp och en själ att straffa

Om dolda livsöden i öppna arkiv

I sin forskning om "lösdrivaren" Agnes Bergström har Elin Eriksson haft anledning att studera mängder av spännande material på en rad offentliga arkiv. Här ger hon oss en inblick i sitt sökande efter Agnes och "en kropp och själ att straffa".



Signalementsfoto och registerkort för Agnes Bergström från polisen i Stockholm 1900. Sådana uppgifter går att söka fram digitalt i Stockholms stadsarkivs databas Stockholmspolisens signalementsfotografier 1869-1920.

Konstapeln från sedlighetspolisen fyller i ännu en lösdrivarblankett. Enligt dokumentet är Agnes Bergström från Eskilstuna en fara för allmän ordning, sedlighet och säkerhet. Hon har "icke på ringaste sätt visat att hon vill försörja sig med arbete" utan "driver omkring på stadens gator i tydligt syfte att utbjuda sig till manspersoner". Hon har dessutom utblivit från besiktning och påträffats ute vid förbjuden tid. I boken *Eskilstuna – en annan historia*, har jag i kapitlet *En kropp och en själ att straffa*, följt Agnes Bergström genom myndigheternas dokumentation. Från år 1900 då hon som 13-åring anhölls för stöld, genom åren som inskriven på "byrån" och tills hon som härdad 29-åring slutligen lämnade Sverige.

När det gäller personer från Eskilstuna som har kommit i kontakt med samhällets åtgärder, finns en mängd källor att ösa ur. Den som söker en speciell person, kanske en släkting, börjar förslagsvis med kyrkböckerna för att få några hållpunkter i tid och rum. Hos Eskilstuna stadsarkiv finns sedan välbevarade arkiv från de lokala fattigvårdsstyrelserna och kommunalnämnderna. För några av åren börjar böckerna med alfabetiska personregister, men oftast är det bläddermetoden som gäller.

Att bläddra igenom dessa protokoll och handlingar är en upptäcktsfärd i sig. Små lappar och notiser blandade med livsavgörande beslut. Ett brev från Malmö stad som meddelar att 14-åriga Agnes Bergström är där och inte vill åka hem. Sätter de henne på tåget kommer hon troligtvis att rymma på vägen. En uppgift om att hon agats av föreståndaren på Tacktorp (Fors sockens fattighus) men i övrigt sköter sig väl. Högtidligt formulerade brev från personer som ansöker om att bli utsläppta från fattiggården. En liten lapp med darrig handstil där någon ber om ursäkt för att hon stör höga vederbörande men skulle de kunna tänka sig att lita på henne igen fast hon förut rymt? Här göms så många människoöden och intresset väcks för många fler personer och företeelser än de som eftersöks. Att forska i fattigvårdens arkiv skulle lätt kunna bli en "oändlig historia".

En annan källa är den lokala polismyndighetens arkiv. Materialet från Eskilstuna poliskammare förvaras hos Uppsala landsarkiv. Nyare handlingar är naturligtvis skyddade och sekretess-

I. Allmänna bestämmelser.

§ 1.

Ändamålet med denna anstalt är att lemna uppehälle och vård åt kommunens fattighjon, samt i sammanhang härmed bereda de arbetsföre lämplig sysselsättning och uppfostra barnen till nyttiga samhällsmedlemmar.

§ 2.

Hvar och en, som för sig, sin make, maka eller minderåriga barn faller fattigvården till tunga, är skyldig att inträda i denna anstalt och der arbeta efter förmåga samt ställa sig till efterrättelse föreskrifterna i detta reglemente och gällande Kongl. förordning om fattigvården i riket.

Huruvida från denna regel skall ske undantag genom att i anstalten upptaga enskilda personer af en familj, eller genom att utdelja understöd utom anstalten under någon kortare tid, och då behovet är endast tillfälligt, må i hvarje särskildt fall af fattigvårdsstyrelsen prövas och bestämmas.

§ 3.

Anstaltens direktion utgöres af Kommunens Kommunalnämnd. För gårdens skötsel och hushållning m. m. antagas en föreståndare och en förestånderska med nödiga biträden.

Som reglementet för Fors sockens fattighus Tacktorp från 1890 visar utgjorde gården både fattighus och arbetsinrättning. Här vistades Agnes delar av 1901.

belagda, men de från 1800-talet och det tidiga 1900-talet är tillgängliga för forskning. När jag började söka där efter Agnes och hennes medsystrar bläddrade jag först igenom åtskilliga travar som rörde brottsmål. Där fanns dokumenterade inbrott och fortkörning med velociped men ingenting om prostitution. Det visade sig att allt sådant istället fanns i "Handlingar angående lösdrivare".

Prostitution var nämligen inte brottsligt utan tvärtom formaliserat och reglementerat. Den grundläggande idén med systemet var att begränsa spridningen av smittsamma sjukdomar. Framför allt syfilis. Därför var varje registrerad kvinna tvungen att gå på "besiktning" en till två gånger i veckan. Var hon smittad skickades hon till kurhuset, där behandlingen med bland annat kvicksilver möjligen var till mer skada än nytta. Enstaka röster i samhällsdebatten påpekade mannens del i det hela. Borde inte även de prostituerades kunder läkarundersökas och avkrävas ansvar för att inte sprida smitta? Svenska läkarförbundet och ett stort antal inflytelserika personer menade dock



Foto: Olof Liljeqvist/AB Flygfoto, 1935, Östergötlands museum (Digitalt Museum).

Kronspinnhuset i centrala Norrköping togs i bruk 1790 som en av få svenska straff- och arbetsinrättningar för kvinnor. Här satt Agnes sammanlagt åtta gånger.



Foto: AB Foto, Eskilstuna stadsmuseum.

ABOL FOTO SMEDJEGATAN 24

Poliser i korsningen Köpmangatan/Ruddammsgatan, cirka 1910-tal.

att en kvinna med många sexualpartners skulle behandlas som den smittkälla hon var. Att be mannen underkasta sig kroppsliga undersökningar skulle däremot inkräkta allt för mycket på hans personliga frihet.

Med den reglementerade prostitutionen följde också regler för hur kvinnorna fick klä sig, uppträda och bo, samt under vilka tider de fick röra sig ute. Syftet var dels att hämma omoralen i samhället, dels att hålla ”lösaktiga” och ”respektabla” kvinnor åtskilda i stadens offentliga rum. De som överträdde reglerna likställdes med lösdrivare och kunde straffas med tvångsarbetsanstalt i Norrköping eller Landskrona.

I Eskilstuna registrerades de ”lösaktiga” i en enkel journal, i Stockholm fanns en omfattande prostitutionsavdelning som samlade mängder av uppgifter om de inskrivna kvinnorna. En stor personalstyrka ägnade sig dygnet runt åt att kontrollera något som uppenbarligen var svårt att ha kontroll över, med tanke på antalet rapporter om överträdelser av reglerna. I prostitutionsavdelningens omfattande material återfinns många unga kvinnor som lämnat sina hemsöknar för ett liv i staden. Kanske med drömmar om en strålande framtid.

Även på webben finns uppgifter att hämta om samhällets utsatta. Linköpings universitet har digitaliserat fångrullor från bland annat Norrköpings spinnhus. I rullorna finns grundläggande upplysningar om personen och om hur strafftiden varit. Här får vi veta vilka kläder och föremål Agnes Bergström hade med sig när hon kom dit, hur mycket hon tjänat ihop under vistelsen liksom att pengar dragits av för ett förstört bord. Ytterligare handlingar från spinnhuset, som till exempel vaktkvinnornas rapporter, går att ta del av genom ett besök på Vadstena landsarkiv.

Riksarkivet har också egna databaser. I deras Digitala forskarsalen finns databasen *Frigivna straffarbetsfångar*, där

bland annat Eskilstunas egen ”kändisläkare” och försäkringsbedragare Erik Pallin finns med.

Vidare går det att via Stockholms stadsarkivs hemsida söka bland Stockholmspolisens digitaliserade signalementsfotografier. Där ger en enkel sökning på ordet Eskilstuna en del träffar. På bilderna står de anhållna uppsträckta med en spegel på axeln för att få med även profilen på fotot. Några anklagas för bedrägeri eller tjuvnadsbrott, andra för lösdriveri. En del tittar trotsigt in i kameran. Andra riktar en trött resignerad blick snett förbi den granskande fotolinsen. Med lite tur går det att utifrån fotots anteckningar leta sig vidare. Ibland står inga uppgifter alls, ibland finns datum för polisrapport och eventuella uppgifter om utdömt straff. Går det att spåra själva polisrapporten så finns där ofta mer berättande uppgifter och vittnesmål.

Min forskning om Agnes Bergström ledde mig till en mängd handlingar i olika arkiv. Tillsammans berättar de en tämligen tragisk historia om en utsatt, övervakad och straffad men sällan undergiven kvinna. Agnes straffades sammanlagt åtta gånger på Norrköpings spinnhus. Månaderna i frihet däremellan varvades med varningar, anhållanden och kurhusvistelser. Hon rörde sig mellan Eskilstuna, Stockholm och andra orter, men skickades alltid tillbaka till hemorten – Fors socken – efter varje avtjänat straff. År 1914 emigrerade hon till sin syster i Chicago och försvinner därefter ur svenska arkiv.

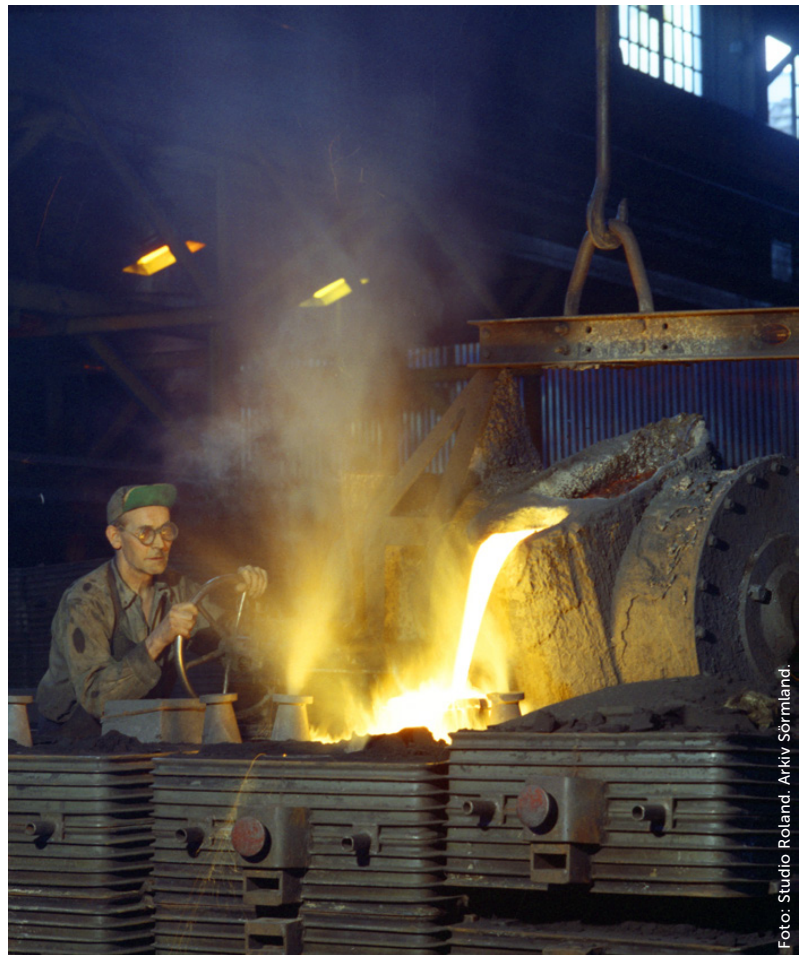
Finska i Eskilstuna – med språket som nyckel

17 procent av Eskilstunas befolkning har någon form av familjeband till Finland. Bara en del av dem kan förstå eller tala finska. Likafullt är det finska språket viktigt och har också varit avgörande för att bevara den sverigefinska kulturen, framhåller Tomas Carlberg i denna artikel.

Arbetskraftsinvandringen från Finland nådde sin höjdpunkt kring slutet av 1960-talet. Till Eskilstuna kom tusentals unga människor. Många av dem sökte sig till arbeten inom den tunga verkstadsindustrin som då gick på högvarv. Ett flertal kunde bara tala finska. Flera av den första generationens invandrare fortsatte att prata finska både på arbetet och hemma. Däremot blev det för deras barn, den andra generationen sverigefinländare, viktigt att lära sig svenska. Allra helst skulle de bli tvåspråkiga.

Genom lagstiftning blev det 1977 obligatoriskt för skolor att erbjuda hemspråksundervisning i bland annat finska. Det skedde inte utan diskussion. Förespråkarna menade att hemspråksundervisning har positiva effekter för elevernas svenska språkinläring och underlättar integrationen. Andra ansåg istället att undervisningen riskerar att göra eleverna mer isolerade inom sin språkgrupp.

Redan under 1960-talet hade dock eldsjälen Eeva Honkakangas arbetat intensivt för att hjälpa finsktalande elever i Eskilstuna på schemalagda extralektioner. Hon var den första hemspråksläraren i våra trakter och under många år en nyckelperson i lokala skolsammanhang. Eskilstuna kommun kunde så småningom även erbjuda särskilda finska klasser på bland annat Årstaskolan och Björkorpsskolan i Eskilstuna samt Krusgårdsskolan i Torshälla. En del elever fick också viss tid till undervisning på finska fastän de annars gick i vanlig svensk klass.



Den största delen av de finländare som kom till Eskilstuna under 1960- och 70-talet fick arbete inom industrin. Ett av de företag som tog emot många arbetskraftsinvandrare var AB Bolinder-Munktell. Här pågår arbetet i gjuteriet där 1962.

Foto: Studio Roland. Arkiv Sörmland.



Foto: Anna Götzlinger.

Rektor Hanna Valldén i trapphuset till Erkkiskolan. Här på skolan är tvåspråkighet målet för pedagogiken.

De finska föreningarna i Eskilstuna och Torshälla har spelat en viktig roll för att bevara den sverigefinska kulturen. Här arrangerar finska föreningen midsommar enligt finsk tradition på Torsbarg 1963.



Foto: Teddy Aarni. Eskilstuna stadsmuseum.

När de finska skolklasserna skulle avskaffas vid 1990-talets början, som en följd av minskande elevantal, gav det upphov till oro. Några av de sverigefinska lärarna ansåg att det då behövdes krafttag för att värna de sverigefinska familjernas intressen. Resultatet blev öppnandet av Erkkiskolan vid Vasbergsgatan i stadsdelen Norr som kommunens första friskola 1993. Tanken var att erbjuda de sverigefinska kommuninvånarna en sorts garanti. Skolan skulle verka för bevarande på lång sikt av det finska språket. Tvåspråkighet blev det uttalade målet för pedagogiken.

Under Erkkiskolans drygt tjugofemåriga historia har åtskilliga elever passerat in och ut i lektionssalarna. Som mest hade skolan över 300 elever. Förutom grundskola årskurs 1-9 (sedan 2013 enbart årskurs 1-6) ingår även en förskola.

Utvecklingen har gått från att främst lägga tonvikt vid det finska språket till att mer och mer betona kulturen som omsluter språket. Flertalet eskilstunabor i andra och tredje generationen har tappat finskan men är ändå delaktiga i den sverigefinska kulturen. Vad som utgör kärnan i den här kulturen är svårt att sätta fingret på. Gemenskapen mellan sverigefinländare har handlat om allt från mat och dryck, musik, dans och fester, till de starka minnen och ärr från 1900-talets blodiga historia som ännu lever kvar någonstans i deras bakgrund.

”Från början så var det ju så otroligt viktigt, när man startade det här, att behålla det finska. Nu pratar man mycket mer om

att bygga upp det sverigefinska”, berättar skolans rektor Hanna Valldén. ”Jag ser det som en fördel, men också en stor risk att vi har en sverigefinsk skola, för det är ju otroligt viktigt också att vi inte blir en liten klick, utan vi måste också se till att dom här barnen blir integrerade.”

Livet i Sverige och vårdandet av arvet från Finland har många bottenar. Historien kring den finska arbetskraftsinvandringen handlar med andra ord inte enbart om språkfrågor utan lika mycket om en helhetssyn, anser Hanna Valldén och många sverigefinländare med henne. Åren kring 1970 kom fler än tusen finländare per år till Eskilstuna, de flesta för att arbeta vid industrierna. För många blev tiden i Mälardalen ett liv med gemenskap främst bland den finskspråkiga vänkretsen.

En språkfråga som blivit mer aktuell på senare år är vad som händer med människors språk när de blir äldre. De som kom till Eskilstuna och Torshälla kring slutet av 1960-talet är idag pensionärer sedan flera år tillbaka. På samma sätt som de yngre generationerna ofta har svårt att förstå finskan, har de äldre inte sällan problem med svenskan och kan istället enbart förstå den finska de hade med sig från början.

”Man har ju rätt även inom äldreboenden att få prata finska, man försöker se till att dom får den hjälpen på sitt modersmål, men om inte de yngre generationer som arbetar behärskar språket längre så blir ju det här också en svårighet”, kommenterar Hanna Valldén.

Medan tvåspråkighet har varit en nyckel till integration har de finska föreningarna, en i Eskilstuna och en i Torshälla, varit en viktig faktor för att bevara den sverigefinska kulturen. Föreningarna har fungerat som ett kulturellt kitt mellan sverigefinländare i området. ”Dom här finska föreningarna var av otroligt stor vikt kommer jag ihåg, under hela barn- domen, det var en knypunkt för oss, det fanns jättemycket barnverksamheter och det har säkert en stor del i bevarandet av kulturen”, säger Hanna Valldén.

De tidigare diskussionerna kring hemspråksundervisning handlade om risken för att leva isolerat, och betydelsen av att

bevara kulturen samtidigt som man tar del i samhällslivet där man bor. Problematiken kring att leva med, eller utan, främmande språk är komplicerad. Sverigefinländare i Eskilstuna har varit levande exempel på hur integration i samhället trots alla hinder kan lyckas. Idag träffas många i den äldre generationen också på mötesplatsen ”Finnstugan” på äldreboendet Strigeln för gemenskap och delanden av rika minnen. Deras historia kan studeras vidare i flera arkiv i Eskilstuna. Bland annat har den nationella institutionen Sverigefinländarnas arkiv mer än 200 hyllmeter handlingar här.

Spel som kultur – med fokus på barn och unga

Barns perspektiv lyfts sällan fram i historieskrivningen. I Eskilstuna finns Svenskt barnbildarkiv, där det bevaras 650 000 barnbilder från 1700-talet fram till våra dagar. I dessa bilder finner vi barns reflektioner kring olika ämnen som engagerar dem.

Det är många barn och unga som gillar att spela spel på sin fritid. Vilka spel som är populära har varierat under åren. Spelens möjligheter har snabbt förändrats i takt med teknikens utveckling.

År 1961 arrangerade KF en teckningstävling för barn, där de frågade barn vad de önskar sig. Barnen ritade och berättade.

Många ville ha ett spel. Särskilt populärt var fotbollsspelet ”Svenne Berka”.

När Eskilstuna kommun nu utreder möjligheterna att bygga ett nytt kulturhus frågade de ett antal barn och unga vad de vill kunna göra där. Det visade sig att många barn och unga gärna vill kunna spela digitala spel och speciellt spelet Fortnite som just nu är populärt.

Barn i olika tider berättar alltså att de gärna vill spela spel. I dag har spelandet vuxit till en viktig del av de ungas kultur. Det är så pass viktigt att de önskar sig en egen spelhall i ett nytt kulturhus. Hur kommer det att vara i framtiden?



Överst till vänster: ”Fortnite”. Bild av: okänd, Gökstensskolans lågstadium 2018. Till höger: ”Victory Royal, Fortnite palats med vr-glasögon”. Bild av: okänd. Gökstensskolans lågstadium 2018. Nederst till vänster: ”Jag önskar mig fotbollsspelet Svenne Berka”. Bild av: Fritz Reinhold-Asp, Landskrona 1961.

Våra amazoner – kvinnorna i det tidiga GUIF

”Våra amazoner” kallas GUIF:s duktiga idrottsflickor i medlemstidningen Lysmasken på 1930-talet. Men GUIF var mycket mer än idrott. Den här artikeln bygger på Ingrid Nilssons och Lisa Wendelius bok ”GUIF – mycket mer än handboll” som behandlar perioden mellan 1896 och 1958.

”Vad kan vi hjälpa till med?” Det frågade några aktiva kvinnliga medlemmar i GUIF på 1920-talet. Och vad kunde kvinnorna i en livaktig förening som GUIF hjälpa till med? Det ska vi strax se.

GUIF (Godtemplarnas Ungdoms- och Idrottsförening) hade då funnits i Eskilstuna sedan 1896. I stadgarna står det att föreningen genom idrott och gymnastik ”samt vid sina möten, samkväm m.m. ska erbjuda medlemmarna uppfostrande och även nöjsamma program...”

Eskilstuna på 1890-talet hade säkert inte många nöjen för ungdomar. Det gjorde att unga män och kvinnor flockades till GUIF för att träffa jämnåriga och ha roligt. Det var utflykter, teater, revyer, folkdans och vistelse vid sommarhemmet i Skogstorp. Inte minst kunde man dansa de nya populära pardanserna till moderna tongångar.

GUIF tillhörde Godtemplarorden (International Order of Good Templars, IOGT) som krävde helnykterhet av sina medlemmar. Liksom övriga folkrörelser vid den här tiden var föreningen också en plantskola för den framväxande demokratin. Här hade alla yttranderätt och rösträtt och det gällde lika för både män och kvinnor; detta mer än tjugo år innan allmän rösträtt infördes i Sverige. För att visa att alla var jämlika sade man ”du” till varandra och titulerade varandra ”kamrat”.

Det var ändå männen som dominerade i det tidiga GUIF. Så var det ju överhuvudtaget i samhället. När GUIF bildades hade föreningen 427 medlemmar varav 93 var kvinnor. Av styrelsens tolv ledamöter var tre kvinnor. På gamla bilder, i protokoll och i medlemstidningen Lysmasken kan vi se att GUIF-livet var

uppdelat mellan könen. Kvinnornas uppgift under de första åren var att ”hjälpa till”, som till exempel att koka kaffe, skriva maskin (de som kunde), ställa upp som sällskap till herrarna och vara ett vänt inslag i de årliga Lucia-tablåerna.

På 1920-talet bildade några pojkar en sammanslutning som kallades Ungdomslogens Vandrarförening, förkortad UVF. De unga flickorna i IOGT hade sin egen sammanslutning. Den kallades Ungdomslaget Friska Viljor och grundades i början av 1930-talet av Majken Jernqvist. Kontrasten till det hurtiga pojklivet i UVF var stor. Flickorna ägnade sig åt stillsammare lekar, ofta inomhus, läste böcker, hade gissningstävlingar och handarbetade. Liksom pojkarna i UVF lärde de sig också hur det går till i en förening. Många av flickorna blev GUIF trogna och gjorde stora insatser för sin förening. I det här sammanhanget vill vi speciellt nämna Ingrid Johansson. Ingrids engagemang och föreningsvana gjorde att hon också fick politiska och fackliga uppdrag.

Många GUIF-medlemmar hade uppdrag i föreningen. I en förteckning över alla ledamöter i styrelser och utskott från 1932 ser vi att 45 män och fyra kvinnor hade uppdrag. De fyra kvinnorna hade alla anknytning till ”mjuka” områden. Tre av dem var ledamöter i ”Anti-tubenkommittén”, som bekämpade den fruktade folksjukdomen tuberkulos. Verksamheten förekom i många godtemplarföreningar i Sverige och sköttes i stort sett helt av kvinnliga medlemmar.

Den fjärde kvinnan i denna styrelseförteckning var ordförande i föreningens syjunta. När kvinnorna i GUIF frågade vad de kunde hjälpa till med var svaret givet. De kunde hjälpa



Foto: okänd. | privat.ago.

*Syjjuntan i arbete, 1920-tal.
Sedan syjjuntan bildats 1924
blev den snart navet i kvin-
nornas arbete inom klubben.*



Foto: okänd. | IF GUIF:s arkiv, Eskilstuna stadsarkiv.

*Den första styrelsen i Friska Viljor, 1930-tal.
Grundaren Majken Jernqvist står i mitten.
Som nummer två från höger ser vi Anna-Lisa
Jernqvist, en trofast medarbetare som arbetat
för klubben hela sitt liv.*

till med det ekonomiska. Ideella föreningar vid den här tiden fick sina inkomster från medlemsavgifter, lotterier och det som såldes på så kallade basarer. Så varför inte sätta igång med det kvinnorna kunde och var vana vid, nämligen att sy, sticka och virka och sedan ordna en försäljning för att få in pengar till föreningen? Så blev det. I ett protokoll från 1924 anhåller kamrat Elin Jonsson om att de kvinnliga GUIF-kamraterna ska få bilda en så kallad "syjjunta", vilket "bifölls".

Syjjuntan blev snabbt en institution, där kvinnorna kunde använda sin kreativitet och organisationsförmåga. Deras basarer och försäljningar drog alltid mycket folk. Då bjöds

det på uppträdanden men förstas också på kaffe och hembakat bröd. Syjjuntan var även ett populärt inslag på GUIF:s årliga maskerader.

I syjjuntan fanns många starka kvinnor. Ordföranden Elin Jonsson var exempelvis egen företagare och drev en tobaksaffär. Ett annat exempel var Greta Andersson, också hon en av GUIF:s många talangfulla medlemmar. Hon var även gymnast, idrottade men framför allt var hon GUIF:s bejublade teateramatörers "leading lady". Greta Andersson var den första kvinnan i Lysmaskens redaktion och gjorde också succé i GUIF:s populära revyer, ofta i rollfacket "dam med skinn på näsan".

Det var ändå inom idrotten som kvinnorna på allvar tog plats inom GUIF. Den tidiga idrottsrörelsen var till för män, så även inom GUIF. Kvinnorna fick dock vara med på ett hörn vid de första tävlingar som GUIF ordnade i augusti 1896. Herrarna tävlade i löpning, gång och höjd- och längdsprång och damerna i en "nystävling" och i en lek som kallades "Jakob, var är du?", ett slags blindbock. "Ett kuriöst program" tyckte en minneskrift tjugofem år senare.

Idrottande kvinnor sågs länge med ogillande av den manliga idrottsvärlden. År 1928 var första gången kvinnor fick tävla i de olympiska spelen. En manlig idrottspamp kommenterade: "Varken kvinnans psyke eller fysik är lämpade för sådana tävlingar. Redan den andliga anspänningen är för mycket för hennes nervsystem men även i rent fysiskt avseende är hon illa rustad för sådana kraftprov".

Gymnastik intog en särställning inom GUIF liksom i många idrottsföreningar i det förra seklets början. Där fick kvinnorna vara med, speciellt som GUIF:s gymnaster ägnade sig åt det som kallades Ling-gymnastik. Den byggde på att en stor trupp

gymnaster smidigt och elegant utförde samma rörelser. Det passade bra för uppvisningar och även för kvinnliga gymnaster. Här kom deras "grace och skönhet" till sin rätt. Dessutom förekom inga tävlingsmoment vilket ju det kvinnliga psyket inte tålde. En kvinnlig gymnastiktrupp inom GUIF bildades 1917.

År 1928 föreslog GUIF:s idrottsutskott att föreningen även skulle satsa på kvinnlig idrott. GUIF var därmed först i Eskilstuna och säkert också i Sörmland med att lyfta fram idrott för kvinnor. Många duktiga idrottsflickor är värda att nämnas. En är Gunhild Eriksson Olsson som 1928 gjorde sensation. Hon slog en manlig medtävlare i löpning 100 meter på Tunavallen! Lysmaskens utsände trodde knappt sina ögon, inte heller den vilt hejande publiken. Rubriken i Lysmasken löd: "Kvinnan slog mannen – Sensation i luften".

GUIF hade en ovanlig bredd på sin idrott men det var ändå handbollen som kom att dominera. Handbollen kom på 1930-talet till Eskilstuna, som blev en riktig handbollsstad med många framgångsrika lag. Damerna i GUIF började spela handboll 1942. År 1956 blev de svenska mästare efter



Syjjuntans Greta Andersson var en av stjärnorna i GUIF:s populära revyer. Hon medverkade bland annat i Rim och Reson, vars revyprogram från 1945 syns här.



År 1928 tog GUIF beslut att även satsa på kvinnlig idrott, bland annat på friidrott. En av dem som utmärkte sig inom idrotten var Birgith Kihlström, "Kille", som syns här i GUIF:s tävlingsdräkt med priser, 1950-tal. Hon blev senare GUIF:s första kvinnliga ordförande.

Lysmasken var GUIFs klubbtidning. Här var Greta Andersson första kvinna i redaktionen. Även innehållsmässigt fanns som synes "kvinnliga" inslag. Tidningen finns bevarad i sin helhet i föreningens arkiv och utgör en fantastisk källa till kunskap om GUIFs historia.



IF GUIFs arkiv, Eskilstuna stadsarkiv.

att ha besegrat Kalmar AIK i en gastkramande match. Ankaret i laget var Birgith Kihlström, känd som "Kille", en av Eskilstunas stora idrottsprofiler. Birgith kom att representera Sverige i mer än trettio landskamper och då inte bara i handboll. Hon var en framstående friidrottare, speciellt i kastgrenar.

Birgith var en person med glöd och entusiasm och en duktig organisatör med goda ledaregenskaper. Åren 1958–1959 var Birgith Kihlström dessutom GUIF:s första – och hittills enda – kvinnliga ordförande.

Eskilskällans Vänner – lokalhistorisk förening

Eskilskällans Vänner är föreningen för dig som vill upptäcka och utforska Eskilstunas lokala historia. Vi är en ideell, politiskt och religiöst oberoende förening och har som mål att stimulera intresset för och öka kunskaperna om vår lokalhistoria. Vi är en vänförening till Eskilskällan.

Eskilskällans Vänner arrangerar föreläsningar, stadsvandringar och studiebesök. Du har också möjlighet att delta i studiecirklar om stadens utveckling, om livet förr, om arbetsliv och föreningsliv. Du får tillfälle att bidra med egna erfarenheter och ta del av andras kunskaper.

Föreläsningar och stadsvandringar är öppna för alla och som medlem får du rabatterat inträde och fortlöpande information om våra arrangemang.

Vårt program senhösten 2019:

12 oktober *Köpmangatan – en byggnadshistorisk stadsvandring*. Arkitekt Björn Norman berättar på plats om Köpmangatan och byggnadernas historia.

19 november *Fornborgar i blickpunkten*. Arkeolog David Damell och journalist Olle Lorin berättar om Eskilstuna-traktens fornborgar och sitt gemensamma forskningsprojekt.

Skicka din intresseanmälan om att bli medlem till eskilskallansvanner@gmail.com eller lägg ett meddelande med kontaktuppgifter i vår brevlåda i Eskilskällans lokaler i stadsbiblioteket. Medlemsavgiften är 100 kr per år. Besök även vår sida på Facebook: [@eskilskallansvanner](https://www.facebook.com/eskilskallansvanner).



Erik Björklid, upphittare av runstenen vid Stora Tidö, tilldelades Eskilskällans Vänner lokalhistoriska pris 2019.

Eskilstuna stadsarkiv
Eskilstuna stadsbibliotek
Eskilstuna stadsmuseum
Svenskt barnbildarkiv
Arkiv Sörmland
Sverigefinländarnas arkiv
Eskilstuna-Strängnäs
släktforskarförening

Nästa nummer av Eskilskällan utkommer 2020.

Vill du vara med och skriva? Kontakta oss gärna med en artikelidé.
e-post: eskilskallan@eskilstuna.se • telefon: 016-710 19 80
eskilstuna.se/eskilskallan

Eskilskällans redaktion förbehåller sig rätten att välja vilka artiklar som publiceras, samt att i samråd med skribenten företa eventuella ändringar och kortande av texten.